

Oponentský posudek disertační práce Mgr. et Bc. Kateřiny Šolcové

Aristotelská východiska Komenského spisu Didactica magna

Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Katedra filosofie, 2015

Kateřina Šolcová předložila k obhajobě disertační práci (131 s.) věnovanou tématu filosofických východisek Komenského pojetí vyučovací metody, jak byla formulována v jeho klíčovém spise *Didactica magna*. Svou rozpravu založila na srovnání platónského a aristotelského pojetí lidského poznání od antiky po Komenského dobu. To jí umožnilo realizovat dva cíle, které si v úvodu práce stanovila: 1) prozkoumat filosofické základy Komenského vyučovací metody a prokázat jejich aristotelský původ; 2) určit, do jaké míry Komenský recipoval díla svých předchůdců a v čem spočíval jeho přínos.

Svou rozpravu rozdělila Šolcová přehledně do šesti částí, k nimž jsou doplněny seznamy literatury a pramenů a zkratky. V úvodu definuje autorka cíle práce, podává přehled její struktury, probírá dosavadní literaturu, s níž pracovala, a stručně popisuje metody své práce. Pokud jde o přehled bádání, je samozřejmě pouze výběrový a vedle prací, které zmíním dále, postrádám zejména studii Howarda Hotsona “Instauration of the Image of God in Man: Humanist Anthropology, Encyclopaedic Pedagogy, Baconianism and Universal Reform”, která je relevantní pro diskusi o vztahu Komenského pojetí lidského poznání a fundamentů jeho vyučovací metody k učení o porušenosti lidské přirozenosti. Domnívám se rovněž, že se autorka měla podrobněji vyrovnat s Patočkovou analýzou vztahu pojmů *ars* a *natura*, jež zasazuje trojinu *ars, natura, Deus* do kontextu vlivu Mikuláše Kusánského na Komenského.

V druhé kapitole podává autorka přehled Platónova a Aristotelova pojetí vědění a možností, které skýtá pro nauku o výuce. Zejména si všímá zásady *ars imitatur naturam*, která byla prostřednictvím díla Tomáše Akvinského aplikována na pedagogickou teorii. Právě na středověké teorie vyučovacího procesu se zaměřuje třetí kapitola, v níž Šolcová věnuje pozornost Augustinově ilumináční teorii poznání a zejména jeho spisu *De magistro* a Tomášově epistemologii i jeho stejnojmennému spisu zaměřenému na vztah učitele a žáka. Do této kapitoly začlenila i exkurs o Averroově výkladu teorie poznání a Tomášově reakci na ni. Poněkud školsky působí úvody k jednotlivým subkapitolám, např. pasáž o recepci Aristotelových spisů ve středověku, kde autorka mohla přece jen prokázat větší nadhled a nezávislost vůči jednotlivým příručkám, z nichž čerpá.

Ve čtvrté kapitole se autorka zaměřuje na Komenského pojetí didaktiky a zejména na filosofická východiska jeho spisu *Didactica magna*. Celkem zdařile Šolcová popisuje kontext vzniku a strukturu díla. Posléze se soustředí na filosofické základy didaktiky – její vyvození *a priori* z přirozenosti věcí a uplatnění principu *ars imitatur naturam*. V obou bodech úzce navazuje na průkopnickou studii Stanislava Sousedíka “Komenského zásada přirozenosti výchovy a její aristotelsko-tomistický původ”. Pokud jde o pojetí lidské přirozenosti, i zde čerpá autorka z uvedené studie (respektive z její německé verze) a plně se ztotožňuje se Sousedíkovou interpretací Komenského kolísání ve věci lidské přirozenosti. Podle té Komenský v českých spisech považuje lidskou přirozenost v souladu s tradicemi Jednoty bratrské v podstatě za dobrou, zatímco v latinských spisech se více přizpůsobuje protestanské představě o kardinální porušenosti lidské přirozenosti. To je však velmi nepřesná generalizace vycházející ze srovnání české a latinské verze Didaktiky. Vezmeme-li v úvahu vernakulární

tzv. útěšné spisy, ty naopak obsahují řadu pasáží, v níž je lidská schopnost racionálního poznání zpochybňována. Naopak latinské spisy, zejména ty zaměřené na pansofickou reformu formulují antropologický optimismus vycházející z víry v překonání porušenosti lidské přirozenosti právě správným vzděláváním a výchovou a postupnou obnovou obrazu Božího v člověku. Můžeme ještě dodat, že v pozadí Komenského útěšných spisů, v nichž se obrací do lidského nitra a pravdu hledá v plném odevzdání se Kristu, stojí augustinská teorie poznání. Konkrétní rozdíly mezi Českou a Velkou didaktikou, zejména výskyt úvodní pasáže z páté kapitoly (definující lidskou přirozenost jako přirozenost člověka před pádem prvních lidí) rovněž nelze vysvětlit jednoduše rozdílnými adresáty vernakulární a latinské verze. Tato pasáž totiž chyběla i v rukopisné latinské verzi adresované okruhu přátel v Anglii, kteří se vesměs konfesí hlásili ke kalvínství. K úpravám přistoupil Komenský až po drtivé kritice z pera Joachima Hübnera (dopis z listopadu 1639). Ten mu mimo jiné vytýkal nejasné vymezení pojmu *natura*. Pokud jde o přirozenost prvních lidí, ta Komenskému nemohla sloužit jako základ vyučovacích principů, jak autorka správně poznamenává, nýbrž měla být cílem celého vyučovacího procesu. Právě obnova obrazu Božího v člověku, restituce jeho rozumu, vůle a výkonných schopností v plném a přirozeném rozsahu z období před Pádem byla základním teologickým motivem jeho didaktického i pansofického projektu, v němž, jak přesvědčivě prokázal Hotson, úzce navazoval na encyklopedické snahy svých předchůdců Alsteda a Keckermanna. Šolcová bohužel v tomto bodě Hotsonovu práci nevyužila dostatečně. Autorka na závěr kapitoly přesvědčivě shrnuje, v čem Komenský vychází z aristoteléské tradice, a zejména srovnává jeho pojetí učitele s koncepcí Tomáše Akvinského, přičemž si všímá shod i rozdílů. Konstatuje například, že v oblasti mravní výchovy (jež leží mimo rámec Tomášova pojednání *De magistro*) se Komenský blíží Augustinovu pojetí učitele, dále však bohužel toto téma nerozvádí. Podstatný Komenského přínos oproti Tomášově pojetí učitele spatřuje Šolcová ve formulaci fundamentů vyučování, z nichž mají vycházet učitelé a školy a které mají zakládat celou vychovatelskou soustavu.

Zatímco se autorka ve čtvrté kapitole zaměřila na obecná filosofická východiska Komenského didaktiky a potvrdila zásadní vliv aristoteléské tradice, v páté kapitole si předsevzala prozkoumat, z jakých raně novověkých zdrojů Komenský vycházel. Úkol si však zúžila na zmapování recepce aristoteléské myšlenky *ars imitatur naturam*, což při vši úctě k jejímu badatelskému výkonu považuji za metodicky sporný postup. Zejména u protestantských autorů jako jsou Timpler, Keckermann, Alsted či Komenský, jejichž cílem byla nová systematizace vědění a prostředkem encyklopedické zpracování **různých** filosofických, teologických a dalších naukových tradic, může zaměření na jeden, byť významný princip poněkud zamlžit **celkový** význam a myšlenkové ukotvení jejich díla. Nicméně badatelský přínos této kapitoly je nesporný. V první části věnované Koimberským komentářům (zejména komentáři k druhé knize Aristotelovy *Fyziky*) a jejich vlivu na Komenského Velkou didaktiku se mohla opřít o starší studie Jaromíra Červenky a Stanislava Sousedíka, druhá část, v níž zkoumá recepci zásady *ars imitatur naturam* u protestantských autorů, je badatelsky nejpůvodnější. Blíže srovnání pojetí myšlenky *ars imitatur naturam* v Koimberských komentářích a v Komenského Didaktice prokazuje řadu shod, otevřená však zůstává otázka zprostředkování jinými protestantskými autory (přestože Komenský během práce na Obecné poradě Komentáře užíval). Zde by mohlo pomoci další detailní textové srovnání Komentářů, děl Alstedových či Keckermannových a Komenského. Za větší pozornost by stálo srovnání ještě jednoho motivu Koimberských s celkovou koncepcí Komenského, a sice vztah Božího

umění, přirozenosti a lidského umění. což je téma pro Komenského klíčové. Tento motiv Šolcová zmiňuje. ale dál se na něj nezaměřuje.

V subkapitole věnované recepci aristotelismu a myšlenky *ars imitatur naturam* protestantskými mysliteli autorka zpracovala dvacet tři starých tisků z pera patnácti autorů lutherského či reformovaného vyznání, což lze považovat za velmi slušnou sondu. Z lutherských autorů se Šolcová zabývá blíže vlivnou Melanchthonovou učebnicí *Initia doctrinae physicae* a autora řadí jednoznačně do aristotelského proudu. Tím se vlastně hlásí ke stanovisku klasické práce Petersenovy *Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland* (Leipzig 1921), kterou však překvapivě v disertaci neuvádí. O celkové charakteristice Melanchthonovy filosofie se však vede v recentním bádání diskuse (viz např. Sachiko Kusukawa, *The Transformation of Natural Philosophy*, CUP 2006), s níž autorka nepracuje. Cenný je stručný autorčín poukaz na komentáře k Aristotelově Fyzice z pera Jacoba Schegka, jenž diskutuje zásadu přirozenosti výchovy, opět však postrádám reflexi recentní specializované literatury k tématu (zejména studii Sachiko Kusukawa, "Lutheran Uses of Aristotle: A Comparison between Jacob Schegk and Philip Melanchthon", Ashgate 1999). Autorka uzavírá tuto podkapitolu konstatováním, že lutherští představitelé druhé scholastiky používali zmiňovanou aristotelskou myšlenku pro bližší objasnění povahy přírodních jevů, nikoli však z hlediska jejího možného využití pro nějaké nově ustavené umění. Nepochybně by však bylo užitečné blíže srovnat uvedené Melanchthonovy komentáře k zásadě *ars imitatur naturam* s Komenským. Ten některé Melanchthonovy učebnice znal (a byl ke způsobu jejich užívání do jisté míry kritický i ve Velké didaktice), bližší komparace by tedy byla na místě. Více prostoru věnuje Šolcová kalvínským autorům, zejména Clemensi Timplerovi a Johannu Heinrichu Alstedovi, méně již třetímu z významných encyklopediků Bartoloměji Keckermannovi. Relativně podrobně představuje Timplerův traktát *Technologia*, který vyšel poprvé roku 1606. Timpler rozebírá, v čem může umění přirozenost napodobit a v čem ji následovat nemůže, přičemž v konečném důsledku, jak autorka ukazuje, má být umění prostředkem ke zdokonalení lidské přirozenosti, která je po Pádu pokažená. Neumím posoudit, nakolik je Šolcové rozbor Timplerovy *Technologie* v kontextu sekundární literatury o něm nový, soudím však, že se autorka měla seznámit se studii věnovanými tomuto autorovi, zejména s pracemi Josepha S. Freedmana. Další podkapitola je věnována známému encyklopedikovi a Komenského herborskému učiteli Alstedovi. Zde se mohla Šolcová opřít o Hotsonovu monografii a zasadit svou diskusi zásady *ars imitatur naturam* do širšího kontextu Alstedova a Keckermannova encyklopedického projektu obnovy obrazu Božího v člověku a překonání pokažené lidské přirozenosti a nedokonalého poznání novou systematizací vědění. Tento projekt a pojetí lidské přirozenosti v dílech obou autorů se podle Hotsona staly ideálním východiskem nové pedagogické soustavy, s níž přišel Komenský (ovšem Hotson nazývá i Alsteda a Keckermannova představiteli "encyclopedic pedagogy"). Šolcová se v této souvislosti táže: "Mohl se při vymezování jednotlivých disciplín člověk spolehnout na svou přirozenost a napodobit ji při stanovení principů těchto disciplín?" (s. 99). Jak ukazuje Hotson, Keckermann a Alsted takto otázku nekladli. Pro ně měly obnovené disciplíny (kupř. logika) napodobovat nezkaženou přirozenost člověka před Pádem, a to je právě motiv, který Komenský zpracoval (možná, aby podepřel svůj výklad o přirozenosti autoritou svého učitele) do konečné latinské verze Velké didaktiky. Nepochybně však již o něco dříve s tímto motivem pracoval i v pansofických spisech, např. v *Předchůdci pansofie (Prodromus pansophiae)*. Pro dokreslení ještě zmíním, jak ličí Keckermann vznik filosofie. Ta prý vzniká v období po Pádu prvních lidí a vytváří se částečně ze zbytků Božího obrazu v člověku, z části díky inspiraci Duchem svatým. V raných fázích lidských dějin byla prý tato inspirace větší a vztahovala se i na pohany. Mezi takto inspirované myslitele prý podle Keckermannova patřil i Aristoteles (Alsted píše obdobně o Ramónu Lullovi). Jako jednu z příčin vzniku filosofie však Keckermann jmenuje přirozenou touhu vědět a rozumět. Škoda, že se

autorka Keckermannovi věnuje jen okrajově. Z recentní literatury k filosofii tohoto myslitele mohla využít detailní monografii Danilo Faccy *Bartłomiej Keckermann i filozofia* (Warszawa 2005). Alsted zejména ve své rozsáhlé *Encyklopedii* navázal na Timplera i Keckermanna a o aristotelské zásadě pojednal na řadě míst. V zásadě považoval umění za spolehlivější než lidskou přirozenost, ale připouštěl, že v některých oborech (např. v mechanických uměních) může napodobovat přírodu. Její využití v oblastech zaměřených na člověka však připouštěl jen ve smyslu budoucí obnovy ideálního stavu přirozenosti před Pádem prvních lidí. Jehož mělo být dosaženo s pomocí reformovaného encyklopedického vědění.

Po subkapitole věnované Alstedovi autorka zařazuje krátkou pasáž, v níž si všímá Komenského první studentské disputace z doby herborských studií *Problemata miscellanea* (nikoli *Problemata miscellanea sylloge questionum controversorum*, jak uvádí autorka; zde omylem spojila dohromady název první a druhé herborské disputace). Z toho, že se v disputaci objevuje otázka ohledně vztahu umění a přirozenosti, však nelze dělat žádné velké závěry o Komenského zájmu o toto téma. Autorka přeceňuje význam Komenského literární prvotiny. Otázky zadával podle dobové praxe profesor, v tomto případě Heinrich Gutberleth a lze si jen těžko představit, že by Komenský zohledňoval v tezi tradice své církve, jak nadhazuje Šolcová. Jeho úkolem bylo ukázat, že zvládl určitou látku a způsob jejího formálního traktování. Nic víc, nic méně. Fakt, že myšlenka *ars imitatur naturam* byla zařazena mezi otázky pro disputaci, však signalizuje, že se patrně jednalo o téma běžně traktované ve výuce. Stálo by jistě za to provést sondu do témat universitních disputací v Herbornu (kde působily i silné antiaristotelské tradice ramismu) a v Heidelbergu (kde si naopak aristotelismus uchoval silné pozice), aby se ukázalo, jak často byla tato myšlenka předmětem disputací na dvou významných reformovaných učilištích, kde Komenský studoval. Pro srovnání by pak naprosto nebylo bez zajímavosti projít témata disputací ve stejné době na pražské utrakvistické universitě.

V další subkapitole se autorka věnuje některým dobovým didaktikám a jejich potenciálnímu vlivu na Komenského užití zásady *ars imitatur naturam*. Zatímco u Ratkeho a jeho následovníků, o něž se Komenský prokazatelně zajímal, diskusi o této myšlence nenachází, v Didaktice Eliáše Bodina nalézá naopak až nápadné shody s Komenského pojetím, včetně prohlášení, že fundamenty výuky mají být odvozeny z přirozenosti. Na rozdíl od protestantských školských filosofů, kteří zásadu pojednávali nejčastěji v rámci fyziky, Bodin ji uvedl do kontextu výuky a nepochybně tak Komenského inspiroval k vytvoření nové filosoficky a systematicky založené vyučovací metody.

V závěru autorka přehledně shrnuje k čemu ve své práci došla a v čem spočívala novost Komenského využití aristotelské zásady. Za podrobnější diskusi by snad stál ještě jeden potenciální zdroj Komenského úvah o vztahu přirozenosti a umění. Je známo z Patočkových průkopnických studií, jak velký vliv měl na Komenského filosofické názory Mikuláš Kusánský. Pokud vím, jeho možným zprostředkováním ve vztahu k principu *ars imitatur naturam* se bádání nezabývalo. Vodítkem by tu mohla být studie Jürgena Mittelstrasse "Nature and Science in the Renaissance" z roku 1988. Autor v ní ukazuje, jak Cusa pracoval s aristotelským pojetím *natura* a snažil se ho smířit s platónskou tradicí. Další možným příspěvkem k tématu by mohla být i recentní monografie Markuse Führera *Echoes of Aquinas in Cusanus's Vision of Man* (Lexington Books 2014) a konec konců i sborník *Ars imitatur naturam: Transformationen eines Paradigmas menschlicher Kreativität*

im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit, který autorka cituje, ale neuvádí, že vlastně vznikl v rámci bádání o Kusánském a mohl by tedy obsahovat i zajímavé podněty k nadhozenému tématu.

Mám-li v závěru shrnout silné a slabší stránky předkládané disertace, pak je třeba ocenit autorčinu práci s prameny, zejména s díly protestanských školských autorů a didaktiků druhé poloviny 16. a počátku 17. století. V přehledném zpracování jejich názorů na aristotelskou zásadu *ars imitatur naturam* spatřuji nejvlastnější přínos disertační práce. Dalším nepochybným kladem je přehledná strukturace a jasný výklad problematiky. Pokud jde o dva hlavní cíle práce, ty autorka nepochybně splnila. Zde však již musím mít drobnou připomínku. Poněkud problematické z hlediska strategie výkladu mi připadá hned zkraje si vytyčit, že práce chce prokázat aristotelský původ filosofických základů Komenského vyučovací metody. V anotaci se daleko případněji praví, že práce zkoumá, zda filosofická východiska Komenského vycházejí z platónské nebo aristotelské teorie poznání. Tento cíl se mi zdá vhodněji formulovaný, autorka by pak ale ve vlastním výkladu o Komenského Didaktice musela věnovat nějaký prostor i kupř. augustinským inspiracím nebo vlivu Kusánského. Jako daleko závažnější prohřešek však vidím to, že autorka neprostudovala řadu relevantních titulů sekundární literatury (na některé jsem upozornil výše), jež by jí pomohly lépe kontextualizovat a interpretačně ukotvit teze vytěžené z pramenů. Doporučoval bych rovněž v budoucnu zohlednit i další Komenského spisy, zejména jeho raná pansofická díla ze třicátých let. Taková analýza by pomohla lépe zasadit aristotelské akcenty obsažené ve Velké didaktice do širšího kontextu Komenského filosofického úsilí.

Přes výše formulované výhrady doporučuji pokračovat v započatém řízení. Činím tak nejen proto, že disertace Kateřiny Šolcové odpovídá většině požadavků kladených na práci k získání titulu PhD. nýbrž i proto, že věřím v potenciál této studie, která by po přepracování a doplnění mohla být publikována knižně.

V Praze, 10. června 2015

PhDr. Vladimír Urbánek, PhD

Filosofický ústav AV ČR, v.v.i.